

Egy bosnyák klasszikus Budapestről

Szarajevó egyik legszebb műemlék épülete Ali pasa dzsámija. Kecses muzulmán templom egy nagy és három kisebb kupolájával, karcsú minaretjével. A sztambuli stílusú építőművészet remeke. Az előtér számárhátíveivel, finom arányaival mint-ha egyszerre titkot rejtegetne és csábítóan hivatgatna. Ahogy az útikönyvekben olvashatjuk, Ali pasa határozta el fölépítését a XVI. század végén. Az a Hamid Ali pasa, aki a boszniai vilajet első embere volt, egy időben pedig budai beglerbég. Neve Enver Čolaković regényének a címében (*Ali pasa legendája*) is szerepel, a mohamedán istenháza szintén erősítené ezt az azonosságot, de itt mégsem erről a valóságos történelmi személyről van szó. Mesebeli, mítoszi alak a hőse ennek a regénynek, aki nem helyezhető el konkrét történelmi időben. Ahogy bevezetőjében magyarázza művéről az író: „...ebben a legendában nem lesznek sem évek, sem évszámok, sem történelmi személyek, hanem csak szív és szeretet, annak a régi kornak fájdalma és lélegzése. Ez tehát legenda csupán, hikaja, ami valaha megtörténhetett is, de valószínűleg – sőt bizonyosan – nem, mindez csak nagyapáink és dédapáink képzeletében, aranyló dohányfüst és a fekete-kávé illata mellett, született.” A mohamedán *hikaja* (mese, elbeszélés) a bosnyák szóbeli hagyománynak is fontos része volt, hivatásos mesélők adták tovább szájról szájra az erkölcsi tanulságot közvetítő történetet. Az író szándéka szerint – a második világháború borzalmas éveiben vetette papírra – regénye a mindennapok gyötrelmeiből akarta az olvasót egy elképzelt múltbeli aranykorba vezetni. Fantázia és folklór, álmok és valóság, keleti egzotikum és aprólékos részletrajz jellemzői ennek a különös prózai műnek, mely 1943-ban még kézirat formájában megkapta a Horvát Matica-díját, s a következő évben látott könyvalakban napvilágot.

A kilencvenes évektől Bosznia-Hercegovinában a nemzeti irodalmi hagyomány egyik meghatározó műalkotásaként tartják számon, bekerült az iskolai kötelező olvasmányok közé, s megkezdődött Čolaković életművének igazi fölfedezése. Az *Ali pasa legendája* megjelent németül, franciául, törökül, és az író Amerikában élő fiának fordításában angolul is. Hozzátartozik ez az irodalmi mű a bosnyák nemzeti identitás építéséhez, megfogalmazásához, újrafogalmazásához. Egy olyan Bosznia-kép jelenik meg benne, mely különbözik Ivo Andrić gyakran komor tónusú víziójától. Közép-Európa több évszázados tradícióval bíró iszlám szigetének Ezeregyéjszakát idéző varázslatos

Kiss Gy. Csaba (1945) irodalom- és művelődéstörténész.

világa elevenedik meg az olvasó előtt. A hajdani Szarajevó lélegzik benne, illataival, mindennapjaival, szokásaival, girbe-gurba utcáival, messze földön híres bazárnegyedével, a Baščaršijával. Rézművesekkel, kereskedőkkel, kádikkal, hodzsákkal, bégekkel, mohamedán papokkal és ferences szerzetesekkel.

Čolaković szándéka egyértelmű volt: a boszniai hagyomány nyelvi-irodalmi emlékművének elkészítése. 1971-ben nyilatkozta egy interjújában: „A Legendát azzal a határozott céllal kezdtem írni, hogy megőrizsem a mi boszniai nyelvünket. És nem a boszniai vallások vagy nemzetek nyelvét, hanem Bosznia nyelvét. Ezen kívül meg akartam teremteni egy szintetikus boszniai történelmi időt. Így született meg az Ali pasa is.”¹ A történet egy májusi hajnalon kezdődik a Miljacka folyó melletti Boszna-Szeráj városában, amikor száz dzsámiból szól a műezzin, a keresztény templomok harangszóval hívnak reggeli imádságra, megmozdul a város, a muzulmánok, a görögkeletiek, katolikusok és a zsidók indulnak a dolgukra. Köztük van Ali, a mindig vidám és segítőkész teherhordó is, aki szívesen fekszik ki a város fölötti tisztásra, hogy élvezze a napot, és álmodozzék. Valójában az ő álomban elképzelt jövőbeni nagysága és a megvalósult álom adja a regény keretét. Diadalmas pasának álmodja magát, végül pedig Bosznia igazságos és jótévő első embereként látjuk viszont. A történet az idevezető utat mutatja be, hogy milyen testi-lelki akadályokat kellett Alijának leküzdenie, miként kellett belülről is megváltoznia, hogy övé lehessen a valóságos és lelki kincs, nem utolsósorban pedig vágyott szerelme. Mintha az álom teremtené a valóságot. Ebben a mítoszi közegben erősebb az álom a valóságnál. Aliját atyai barátja, Ali hodzsa azzal biztatja: „Őrizni fog téged, fiam, a te szerelmed és a barátaid: Isten és a nap...”²

Bosznia regénye ez, és Szarajevóé. Az elbeszélő bevezető szavaival: „...ez a csodás vilajet, amelyet már akkor is arra tanítottak, hogy békésen és türelmesen viselje rabságát és az idegen uralmat, amit akkortájt ugyan alig lehetett érezni”.³ Az aranykor látomásában ez ugyanakkor az együtt élő vallási közösségek kölcsönös megbecsülésének a világa. Az Ali béggé emelkedett teherhordó nagy lakodalmán a bazár negyedében együtt mulatnak a különböző vallású falusiak, a meghívottak között a vendégszobában helyet kapnak a kétféle (görögkeleti és katolikus) keresztények és a zsidók is. Nagyszerű miniatűr képeken elevenedik meg a regényben az egykori tartományi főváros megannyi részlete: „A bégdzsámi mellett, mely ezen az éjszakán a kupoláján ráfagyott hóval fehér ruhába öltözött, és előterével úgy festett mint az álomba merült város fenséges őrizője, ott volt kivilágítatlanul a négyszögletes óratorony, akkoriban Szarajevó egyetlen nyilvános időjelzője, ahonnan azonban éjjel-nappal jelezte a török Ibrahim bin Jusuf trombitájával az egész és fél órákat.”⁴ Joggal jellemezte így Čolaković művét a horvát regény történetéről szóló munkájában Krešimir Nemeč: „A regény a munka, a tolerancia, az alázat és a türelem kultuszán alapszik.”⁵

Ki is volt ez a bosnyák író, és milyen kapcsolat fűzte a magyarsághoz? Számos lényeges részletet nem tudunk életéről, horvát és bosnyák források, önéletrajzi írásai alapján lehet elmondani a legfontosabb tényeket. A közelmúltban Mann Jolán szentelt

¹ Enes Čengić interjúja a *Svijet* című lapban, 1971. február 26.

² Čolaković, Enver: *Legenda o Ali-paši*. Zagreb, 1944, 327.

³ I. m. 11.

⁴ I. m. 120.

⁵ I. m. 327.

értékes tanulmányt Enver Čolakovićnak,⁶ akit elsősorban mint jellegzetes kultúraközi jelenséget vizsgált, különös tekintettel marginális helyzetére, hiszen a horvát irodalom közegében működött mint bosnyák író, sajátos átmeneti zónában hozta létre életművét, nyelvek és kultúrák határán. Külön kérdés, hogy mit jelent ebben az esetben a nyelvi különbözőség, magának a boszniai kultúrának sajátos modellje muzulmán világával, török-arab szókinccsel.

Írónk édesanyját Mednyánszky Ilonának hívták, aki 1883-ban született a híres Mednyánszky család leányaként. Művelt ifjú hölgy volt, filozófiát tanult Budapesten és Párizsban, és Vejsilbeg Čolaković szarajevói gyároshoz ment férjhez. Ebből a házasságból született Budapesten száz évvel ezelőtt, 1913. május 27-én az író, akinek ilyenformán magyar volt az anyanyelve, bosnyák az apanyelve, és egy harmadik nyelvet is módjában volt hamar megismernie, hiszen szülei egymás között németül beszéltek. Titokban Mednyánszky László Eduárdnak keresztelték Budapesten, de mohamedánnak nevezték. Az első világháború végén a család Szarajevóba költözött, de tartottak lakást Budapesten is. A kis Envernek hányatott volt az élete, több helyen végezte iskoláit, a gimnáziumot Szarajevóban kezdte el, s Budapesten fejezte be. A Horvát Írók Lexikona szerint matematikát és fizikát tanult Budapesten és Belgrádban. Fiatalon magyarul kezdett verseket írni, később – édesanyjának hatására – több műfajban is kipróbálta magát bosnyák őseinek nyelvén. Erről később úgy vallott: édesanyja azt tanácsolta neki, hogy mondjon le a kétnyelvűségről, döntse el, melyik nyelven akar eredeti irodalmi műveket alkotni. 1939-től szabad foglalkozású íróként élt Szarajevóban, 1941-től pedig az usztasa horvát államhoz csatolt, nevétől is megfosztott Boszniában. Az irodalmi beérkezést számára az *Ali pasa legendája* jelentette 1943–44-ben. 1944 augusztusától a budapesti horvát követségen dolgozott fordítóként. Annak az évnek a novemberében szülei bombatámadás áldozatai lettek Szarajevóban. A magyar főváros ostroma után gyalog ment Zágrábra, ahol mint a horvát usztasa állam volt alkalmazottját és osztályidegent többször letartóztatták, majd kiengedték a börtönből, Szarajevóból pedig megüzenték neki, ha élete kedves, ne menjen oda. Örökségét eltulajdonította a titói jugoszláv állam, a megélhetését is csak nehezen tudta biztosítani a háború után. Mentőövet jelentett neki, hogy magyar nyelvtudását fordítóként tudta kamatoztatni, eleinte „négerként”, később már saját nevéen is. Nem kis mértékben neki köszönhető, hogy Sinkó Ervin elismert horvát író lett. Sorra fordította szépirodalmi műveit (Tizennégy nap, 1947; Áron szerelme, 1951). Csak alapos filológiai stíluselemzéssel lehetne bizonyítani, mit fordított még a marxista irodalomtörténész és ideológus egyéb műveiből, tanulmányaiból, politikai ihletésű munkáiból.

Enver Čolaković hosszú ideig nem kerülhetett vissza az irodalmi életbe. Eleinte, a 60-as évektől magyar irodalmi témákról közölt cikkeket az irodalmi sajtóban. Módszeresen kezdte fordítani a magyar és a német költőket. Munkát kapott Krleža zágrábi Lexikográfiai Intézetében, fölnőtt fejjel végezte el az egyetemen a történelem szakot. Folytatta közben életművét, regényeket, elbeszéléseket, esszéket írt öncenzúra nélkül – valójában a következő nemzedékeknek. 1965-től jelentek meg ismét rendszeresen írásai. Lehetőséget kapott arra, hogy Budapesten és Bécsben keressen irodalmi kapcsolatokat, végezze fordítói munkáját. Számos műve kéziratban maradt, valójában 1990 után kezdődött hagyatékban maradt életművének föltárása és kiadása.

⁶ Mann Jolán: Enver Čolaković – a többszörös identitású elhallgatott író és műfordító.

Páratlan vállalkozásának, a magyar költészeti antológiának a megjelenését már nem érthette meg, 1976-ban távozott az élők sorából. 1978-ban látott Zágrábban napvilágot 742 oldalon *A magyar költészet arany könyve*, gazdag válogatás a XV. századi Szabács viadalától az 1970-es évek fiatal magyar költőnemzedékéig. Egyetlen fordító hatalmas munkájának az eredménye, egyedülálló teljesítmény. A nagy munka utószavában külön köszönetet mondott Weöres Sándornak és Csanádi Imrének, akik sokat segítettek neki a régebbi korok költészetének válogatásában, továbbá a beszélgetésekért Illyés Gyulának, valamint Hajnal Annának és Keszi Imrének. Két magyar költőnek önálló kötete jelent meg fordításában: Illyés Gyula és Csuka Zoltán verseiből adott ki válogatást. Már 1971-ben olvasható volt így horvátul az *Egy mondat a zsarnokságról*, melyet újra megjelentettek 2006-ban a jubileumi érdi kiadásban. Írónk magyar irodalmat közvetítő tevékenységét említett tanulmányában elemezte Mann Jolán.

A második jugoszláv állam fölbomlása után kezdtek megjelenni Čolaković kéziratban maradt művei. Befogadásának újabb fejezete az *Ali pasa legendájának* új kiadásával kezdődött 1989-ben. Életművének gondozója Zlatan fia volt, aki az Egyesült Államokban élt, és irodalomtörténészként a bosnyák népi epikával foglalkozott. 1990-ben látott napvilágot az író verseinek gyűjteménye, a következő esztendőben pedig novelláskötete. Megismerhették az olvasók *Az egyke* című verses regényét (műfaját tekintve egyedülálló a bosnyák irodalomban) és a *Kis világ* című regényét is. És a legújabb, irodalmi szenzációnak számító műve a hagyatékból a *Könyv anyámnak*, mely idén jelent meg Szarajevóban az író századik születésnapja alkalmából. A címlapon édesanyja fényképe látható egy száz évvel ezelőtti budapesti utcakép fölött. Rendhagyó a története is ennek a különös műnek. Eredetileg édesanyja születésnapjára akart egy versgyűjteményt összeállítani 1942-ben, ehhez kezdett magyarázatokat fűzni, önéletrajzi vallomásokkal, gyerekkori emlékezésekkel, esszéekkel bővült a kézirat, drámai jelenetekkel, prózai részletekkel gazdagodott. Mai kritikusan posztmodern előtti posztmodern szöveget látnak benne. Miután a háborús évek nem egy embertelenségéről, borzalmáról is írt benne, édesanyján kívül más nem olvashatta, ezért nem tartotta elképzelhetőnek, hogy megjelenjen. Szarajevói kertjükben ásta el a kéziratot, csak a háború végén kereste elő. 1955-ben vette újra kézbe, átgépelte és beköttette, abban a tudatban, hogy életében nem lát nyomtatásban napvilágot. Ha úgy tetszik, irodalmi végrendelete ez a könyv, üzenet az utódoknak, az íróvá-költővé válás keserves és nagyszerű útjáról, tanúságtétel a szeretetről, a kétségekről és reményekről, a bosnyák és közép-európai sorsról. Azé az Enver Čolakovićé, aki magát a legszerencsésebb szerencsétlennek és a legszerencsétlenebb szerencsésnek tartotta.